

BALÁZS GÉZA

A média nyelvi normája: hagyjuk vagy fejlesszük?

Az alábbi írás összefoglalja a média (sajtó, rádió, televízió) nyelvhasználatának nyelvkritikai, nyelvstratégiai, nyelv-művelő-szemponitú megközelítéseit, különös tekintettel az iskolateremtő tudományos rendezvényekre, kutatásokra, valamint a Magyar Rádió nyelvi bizottságának műhelyére. A szerző szerint szükség van tudományos alapokon álló, a modern nyelvstratégiába illeszthető médianyelvi elképzelésekre, szabályozásra. Az ehhez szükséges szakmai alapok megvannak, csak fel kell használni őket.¹

Médiakutatás és nyelv

A médiakutatásban az érdeklődés középpontjában leginkább a hatás áll: közvélemény, pánik, erőviszonyok, hatalom, és persze a kultúra is: magas vagy mély (tömeg-, népszerű vagy bulvárkultúra), különféle szubkultúrák meg- vagy nem jelenése, és időről időre fölvetik a média nyelvi hatását is.

A magyar médiatörténetben a sajtó, a rádió és a televízió feltelezhető nyelvi hatásairól, különösképpen nyelvi mintaként való szerepéről már korán megjelentek befogadói, különösen értelmiségi, írói, nyelvművelői reflexiók – általában kritikai, elítélő szemlélettel. Például ide tartozik a korai *Magyar Nyelvőr* vagy *Magyarosan* folyóirat – melynek sajtó-kritikai hangneme azóta is több szinten vissza-visszatér.

A kezdet: publicisztikai és szónoki stílus

A média nyelvének tudományos megközelítése váratott magára, de a stilisztikákban ez is felbukkant. Az először 1958-ban megjelent *Magyar stilisztika vázlata* című tankönyvben – e tankönyv évtizedeken át a stílus oktatásának alapvető kézikönyve volt – a nyelvi stílusok jellemzése között az

BALÁZS GÉZA (1959) nyelvész, néprajzkutató, egyetemi tanár (ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Bp., PKE Magyar Nyelvészeti Tanszék, Nv.). Kutatási területe a mai magyar nyelv és folklór, antropológiai nyelvészet, nyelvpolitika, szemiotika. Kidolgozta a magyar nyelvstratégiát; a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoportot és a Magyar Nyelvi Szolgáltató Irodát vezeti. Legújabb könyvei: Körbejárt Föld, Az álom nyelve. Honlapja: balazsgeza.hu.

írott stílusok kapcsán szerepel a publicisztikai stílus, a beszélt stílusok között a szónoki stílus – utóbbi minden szóbeli előadásra, tehát rádiós és televíziós beszédre is vonatkoztatható. (Terestyéni, 1958: 9, 11). Ebben az első összefoglaló stílusosztályozásban szerepel a publicisztikai stílus néhány szóképzéltani, mondattani, grammatikai jelensége, de már ekkor utalnak e stílus többszintűségére:

„Természetesen az újságírás stílusában is többféle árnyalatot lehet elkü-

löníteni. Hiszen a vezércikk, a tárcsa, továbbá az egyes rovatok sajátos szókinccse és egyéb nyelvi eszközei között kisebb-nagyobb különbségek vannak. Az egyik tárgyánál fogva a szépirodalmi stílushoz áll közelebb, a másik esetleg a tudományos próza stílusához.” (Terestyéni 1958: 9.)

A rádió megjelenése

A média, azon belül a rádió nyelvi szerepének fontosságát a harmincas években hangsúlyozta Németh László: „A rádió ma a magyar szó legbővebben buzgó forrása, ezerszer annyian meríthetnek belőle, mint mondjuk, a Nemzeti Színházból, amelyet Széchenyi és Vörösmarty a magyar beszéd kútfejének szántak... Ha a rádió semmi mást sem tesz, mint hogy ezt a nedvkeringést megelénkíti, nyelvünk tisztaságára vigyáz, a nyelv szólamteremtő leleményét serkentgeti, már többet tett, mint akármelyik kulturális intézményünk a magyarságért tehet: visszahódította a magyar nyelvet a magyarságnak, a magyarságot a magyar nyelvnek... Az előadók közül meg kell becsülni azokat, akik változatosan és leleményesen beszélnek magyarul. Nyelvfrissítésre felhasználható a régi magyar nyelv és a népnyelv is... A szép beszéd fényűzésére, mely a nagy kultúra jele, semmi sem biztathat úgy, mint a magát kívántató, ízes, illatos beszéd.” (Németh László, 1934/2002: 164.)

Az írói fellépést követte Kodály Zoltán (1938/1964) felkiáltása: *Vessünk gátat kiejtésünk romlásának!*, s ez kiáltvány, melyben Kodály utal a rádió szerepére és felelősségére is, indította el a helyes kiejtési versenyeket, valamint a Magyar Rádió közreműködésével a Beszélni nehéz! mozgalmat.

A sajtónyelvi, rádiós nyelvi kutatások indulása

Elmondhatjuk, hogy a stilisztikában az 1950-es évekbeli alapozás után egyre többet foglalkoztak a sajtónyelvvvel. Megtörtént a tömegtájékoztató szövegek nyelvészeti vizsgálatának alapvetése (pl. Róka 1983), valamint megszületett számos gyakorlati sajtónyelvi munka, kézikönyv (pl. Bencédy 1995) – ám nemcsak a nyelvészek, hanem például az újságírók (hírszerkesztők) részéről is (Bedő 1995).

Ugyanez megtörtént a rádió nyelvhasználatával kapcsolatban is. Az 1960-as évektől megelénkült az érdeklődés a beszélt nyelvi kérdésekkel kapcsolatban, s ennek áramában egyre nagyobb teret kapott a beszédművelés, a helyes kiejtés, a retorika. A Magyar Rádióban 1975-ban megalakult a nyelvi bizottság, amely máig nem szűnt meg – igaz, 2011 óta nem hívták össze, mert született fölötte, az összevont közszolgálati médiában egy ún. Montágh-testület, amely át kívánta venni a feladatkörét. A bizottság 36 éve alatt rendszeresen figyelte, elemezte a közrádió nyelvhasználatát, elemzéseit a műsorkészítőkkel megvitatta, kiadványokkal segítette a rádió munkatársainak nyelvi felkészítését és fejlődését, kidolgozta és korszerűsítette a rádiós nyelvi megszólalás kritériumait tartalmazó ún. Követelménymínimumot, és szakmailag felügyelte, segítette a mikrofonengedélyeket kiadó mikrofonbizottságot. (A Magyar Rádió nyelvi bizottságát is bemutatja: Balázs 2014.)

Médianyelv

A médianyelv kutatása az 1990-es évektől sokféle ágazott. A sokasodó kommunikáció, újságírás, média stb. típusú (alapfoktól felsőfokig húzódó) képzéseken tantárgy lett a sajtónyelv, a beszédtechnika és a retorika. Két médianyelvi kérdéskör országos szervezése is kötődik Egerhez. Az egyik az ún. kiejtési konferencia. 1965-ben tartották az elsőt (ezen Kodály Zoltán többször is felszólalt), s ennek egyik céljaként fogalmazták

1. Elhangzott előadás formájában 2017. június 30-án a Partiumi Keresztény Egyetemen *A nyelv közösségi perspektívája* címmel rendezett konferencián.

meg a Magyar Rádió és Televízió munkájának segítését, például a „kiejtési norma meghatározását”. Negyven évvel később, 2005-ben tartották meg ugyanott a második kiejtési konferenciát, amelyen a számos fonetikai előadás mellett csak egyetlen szólt a rádió kiejtési normájáról (Zimányi 2006). A másik, Egerhez köthető médianyelvi sorozat a 2003-tól több alkalommal is megrendezett sajtónyelvi tanácskozás (H. Varga 2004, 2009), amely mindig nagyon aktuális kérdéseket vetett föl, s a megbeszélésbe bevonta a sajtó mértékadó munkatársait is. A sorozatban olyan – most is aktuális – témák szerepeltek, mint pl.: médiaműfajok, a médianyelv bulvárosodása, norma és szabadság, a médianyelv „nyelvjárásai”, valamint tágabban e programhoz kapcsolódva: káros médiatartalmak (Balázs – H. Varga 2008). Ugyancsak e kezdeményezések szökkentek szárba egy kiejtési kézikönyvben (Elekfi–Wacha, [2004]), illetve Wacha Imre (2015) gyakorlati beszédtechnikai köteteiben. Időközben megkezdődött a sajtó- és médianyelv szempontrendszerének körüljárása (pl. Terestyéni 1997, Balázs 1997).

Médianorma, médianyelv

A Magyar Rádió nyelvi bizottsága által először az 1970-es évek végén, majd pedig a 2000-es években korszerűsített Követelményminimum (Követelményminimum a rádiós mikrofonengedélyhez) úgy is felfogható, mint a közszolgálati média (mai rövidítéssel: közmédia) elvárt, mintaadó kiejtési kalauza.

A sajtónyelvi, rádiós nyelvi és részben televíziós kommunikációs megfigyelések, elemzések, tanácsadók során azonban a sajtó- vagy kiterjesztve valamennyi médiumra: a médianyelvi kutatások elmélete is kialakult. Ennek kapcsán beszélhetünk médiakritikáról (a média kommunikációjának kritikai megközelítésébe beletartozik a nyelvhasználat kritikája is), avagy például médianormáról (Balázs 2002). A médianorma helyét az 1990-es években a nyelvtudományban kialakult ún. nyelvinorma-vita kapcsán fejtettük ki. A lényege, hogy minden nyelvváltozatnak (regiszternek) van saját maga által kifejlesztett és folyamatosan módosított nyelvhasználati szabályrendszere, azaz normája, és a normák szinteződnek is.

Médianormán, másként a közlés módján jogi és etikai szabályokat értünk. A média nyelvi normáján a megfogalmazás mikéntjét.

Értelemszerűen vannak inkább minta- és vannak inkább használati normák. A nyelvtudomány évtizedeken át használta az irodalmi nyelv és köznyelv fogalmakat, ezeket normaként feltüntetve, az utóbbit legtöbbször olyan meghatározással, hogy „a művelt, igényes stb. rétegek nyelvhasználatát”. A tudománytól elvárt pontosság, távolságtartás és előítéletmentesség alapján ez a meghatározás ma már nem tartható, ám azt nem lehet megkérdőjelezni, hogy a mindenkori társadalomban van egy bizonyos alulról és felülről egyformán, tehát spontán és tervezett módon egyaránt alakított-alakuló érték-szint, amely normaként jelenik meg, s ez érvényes a nyelvre is. Ennek alapján, ennek „jegyében” nevelik a szülők a gyermekeiket, s ennek alapján működik a társadalmi kommunikáció, az érintkezés. A nyelvi norma széles sáv, változatok is beleférnek, ráadásul folyamatosan módosul, változik – de létezik, s ez egyfajta mérce, minta, amihez az emberek igyekeznek magukat tartani. Mivel ezt a fajta normát aligha lehet elvetni (mert ha elvetnénk, akkor gyakorlatilag szétesne, működésképtelen lenne a társadalom), ennek alapján lehet is, kell is köznyelvről (vagy modernebb szemlélettel sztenderdről) mint normáról, és mellette többféle szubstandardról, alnormáról beszélni. Ennek alapján igyekeztem a normákat-alnormákat

(sztenderdeket-szubstandardokat) rendszerbe foglalni: köznyelvi norma, csoportnormák, médianorma, művészi norma és (a csak logikailag feltételezhető) „nem norma”. Ezek a normák részben összekapcsolódnak, részben egymásba fonódnak, határaik nem élesek. Egy másik megközelítéssel beszélhetnénk még minta- és használati normákról, a médiában pedig emelkedett és nem emelkedett normáról. Látható, hogy ez a finomított, de persze elméleti rendszer szemben áll egy korábban feltételezett, ideális publicisztikai vagy előadói stílussal. Ez a médianorma rétegzett: ami azt jelenti, hogy vannak általános vonásai, de azokat a szituáció, a műfaj, a személyiség árnyalja.

Egy ilyen médianorma-meghatározással kezdhetne valamit, sőt kezdenie is kellene egy médiakonceptciónak. Ha már jogilag is létezik az a törvényben foglalt megkülönböztetés, hogy van közszolgálati és kereskedelmi média (tegyük hozzá, és még kicsit visszatérünk rá, és van még hagyományos értelemben civil média, no meg felfutóban és mindent elárasztóan tör előre a közösségi-szociális média), vagyis ha van (még) közszolgálati média, akkor a küldetésének, ethoszának, feladatának megfogalmazásakor nyilvánvalóan figyelni kell kulturális és nyelvi értékközvetítő (mondjuk ki bátran: mintaadó, normaadó) feladatára is. Elméletben ennyit jelent a többszintű médianorma, amitől nem szabadnak eltekinteni – s ezek a gondolatok a közszolgálati emlegetések meg is fogalmazódnak.

Ezek után már csak a gyakorlatba kellene átültetni a közszolgálati médianyelvi normát. Itt sem lenne szükség a meleg víz vagy a spanyolviasz feltalálására, hiszen a magyar közszolgálati médiumokban több évtizedes – a Magyar Rádióban kilenc évtizedes – hagyománya van olyan törekvéseknek, mint a helyes, szép kiejtés, megfelelő stílus, rutinos nyelvhasználat. Ennek a gyakorlatából lehet meríteni.

Médianyelv a gyakorlatban

Persze tudom, hogy a közszolgálati média nyelvhasználatával kapcsolatban bőven adódnak vitatható vagy vitatott kérdések. Ezeket azért sorolom fel, mert így hitelesebbé válik elgondolásom a többszintűségről és a változásról.

Ha fölteszük a kérdést, hogy a közszolgálati média nyelvhasználatát mintaadó vagy inkább a társadalom nyelvhasználatát tükröző legyen-e, akkor én a hangsúlyt a mintaadóra tenném, de hozzátéve, hogy ez nem lehet merev, életidegen, és bizony (ha esetleg lassabban, visszafogottabban is, de) tükröznie kell a nyelvi változásokat. Különösen akkor, amikor a társadalomban minden a korábbiakban megszokottnál gyorsabban változik: a technológiák, a korosztályok, és persze velük együtt a normák is. A kérdés úgy is megjelenhet, hogy engedjük-e a szlenget vagy az utca nyelvet a rádióba, televízióba. Az alapvető erkölcsi normákat sértő és különösen öncélúan trágár nyelvhasználatot én nem engedném be. Miért ne lehetne a társadalmi együttélésnek egy olyan területe, amelyben választékos, igényes beszédmóddal találkozunk, és trágársággal, bunkósággal nem? Hiszen éppen a társadalom, vagy mondjuk a társadalom egy része alakított ki olyan szabályokat, hogy erkölcs, illem, protokoll, vagy hogy idézzem is tanítómestereinket, szüleinket: „Így nem beszélünk”. Ezt nyugodtan vállalhatja a közszolgálati média. Mindamelletttémánként, műsортípusonként, műfajonként más és más stílust vehet föl a média. Míg egy hírben nem engedhető meg szubjektív kijelentés, addig egy esszében-jegyzetben igen. Míg egy hírben nem szerepelhet emocionális kijelentés, addig egy interjút vagy riportot éppen az dob fel. A végére hagytam, ám igazából az a legalapvetőbb, hogy a sajtó-, rádió és televízió kommunikációja, azon belül a nyelvhasználat a kökemény szakmai kérdés. Írásművet

megfogalmazni, írásban-szóban a nyelvhelyességi szabályokat betartani, rádióban-televízióban jól artikulálni, helyesen hangsúlyozni, gördülékenyen (rutinosan) fogalmazni, ez – ismétlem – kőkemény szakmai kérdés, ami vizsgálható, elemezhető, tanítható, osztályozható. Nyilván lehetnek személyfüggő engedmények, például elképzelhető, hogy egy beszédhívbás ember remek stílusban ad elő – ennek is meglehet a helye, de bizonyára nem a hírolvasásban, hanem esetleg tudósításban, ismeretterjesztő előadásban. De ez nem lehet a média-norma része, ez kivétel, ez engedmény.

Védendő értékek

Amikor környezeti értékeink pusztulnak, visszaszorulnak, akkor igen helyesen védeni kezdjük őket. Miért ne lehetne a közszolgálati média egyfajta rezervátum, egyfajta természetvédelmi terület? Sokak öröme, akik már másutt alig találnak nyelvi örömet. Jeleztem, hogy még visszatérek a hagyományos (lineáris) médiát láthatóan fénysebességgel leváltó közösségi-szociális médiára. Ott ugyanis ilyen médiaszabályozás aligha valósítható meg (még akkor sem, ha bizonyos kifejezési formákat törvényileg lehet tiltani). A közösségi média a hétköznapi kommunikáció, beszédmód világa. Mellette kell fenntartani azt a bizonyos értékelvű médiát, médiatárat, amelyhez oda lehet fordulni, amitől lehet tanulni...

A médianormával, médianyelvvel bőven foglalkozott az általam jól ismert rádiós nyelvi bizottság, az ott kialakult – tapasztalat kimunkálta, megegyezéssel – állásfoglalások többsége ma is nyugodtan használható lenne.

Elfogadom, hogy többféle norma van, elfogadom és tanítom is, hogy minden nyelvi megnyilvánulás valahol helyes lehet (a hangsúly a valahol-on van), de nem fogadhatom el, hogy ne lenne tudományosan megalapozott és a gyakorlatban kipróbált közszolgálati nyelvi norma, amelyhez tarthatnánk magunkat. Van ilyen, és folyamatosan dolgoznunk kell érte, hogy mindig időszerű legyen.

Török Tamás, a Magyar Rádió egykori főrendezője, a rádióesztétika elkötelezettje már jóval korábban összekapcsolta a rádió és nemzet fogalmát:

A rádió látszatra szerényebb, mégis rendíthetetlen vonzóereje annak is tulajdonítható, hogy a legnemzetibb művészet. Szinte vetélytárs nélkül ápolja a nemzeti érzést és az öntudatot; nyersanyaga az élő anyanyelv, annak hatáskörén túl hatálytalan, tőle elválaszthatatlan, s csak benne leli meg értelmét. A rádióművészet világhatásra eleve alkalmatlan, s talán ezért is valamiféle egymásrautaltság érzése fűzi hozzá a nemzeti öntudatú hallgatót. Anyanyelv-kultuszát, anyanyelv-centrizmusát az egy dimenziós, írott élményközlést magába olvasztva két dimenzióban celebrálja, és elterelő impressziók közrejátszása nélkül teszi hallhatóvá, tehát érzékelhetővé – és kizárólagossá az anyanyelvet. (Török 1970: 136.)

Az itt tárgyalt téma besorolható a nyelvstratégiába, a nyelvstratégiának ez a fejezete pedig egy felelős médiastratégiába, az pedig a nemzetstratégiába. Egy nemzetet az értékőrző és értékteremtő munka tart össze, ebben óriási szerepük van a közös céloknak, eszményeknek, mintáknak – s ezek közül az egyik (nem elfogultságból mondom: a leglényesebb, mert mindennel kapcsolatban van) a választékos, igényes, szép anyanyelvhasználat. Kialakítása, alakítása, terjesztése az értelmiség feladata, helyzetbe hozása pedig a felelős kormányzaté. Mindkettejüknek a lelkiismeretükkel is el kell számolniuk, de előbb-utóbb jelentkezik az utókor is, aki majd számonkéri rajtunk, hogy megcselekedtük-e azt, „amit megkövetelt a haza...”

Szakirodalom

Balázs Géza, 1997. A sajtónyelv szociokultúrája. Valóság, 7. 51–7.

Balázs Géza, 2002. Médianorma. A nyilvános megszólalás esztétikája. Magyar Rádió, Budapest.

Balázs Géza, 2014. Rádió és nyelv. A kilencedik művészeti ág élete és... DUE, Budapest.

Balázs Géza – H. Varga Gyula szerk., 2008. Káros médiatartalmak. Líceum, Eger, DUE, Budapest.

Bedő Iván, 1995. Hírkönyv. Második, bővített és átdolgozott kiadás, Magyar Rádió, Budapest.

Bencédy József, 1995. Sajtónyelv. MŰOSZ – Bálint György Újságíró Iskola, Budapest.

Kodály Zoltán, 1938/1964. Vessünk gátat kiejtésünk romlásának! In Viszszatekintés II. Zeneműkiadó, Budapest, 1964). Elekfi László – Wacha Imre, [2004] Az értelmes beszéd hangzása. Szemimpex, Budapest.

Németh László, 1934/2002. A Magyar Rádió harmadik korszaka. Budapesti Hírlap, 1934. október 21. In Salamon István szerk.: Az étheren át. Írók a Magyar Rádió műhelyében. 163–166. Magyar Rádió, Budapest, 2002.

Róka Jolán, 1983. A tömegtájékoztató szövegek vizsgálatának módszertani alapelvei. 296–319. In Rác Endre és Szathmári István: Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Tankönyvkiadó, Budapest.

Terestyéni Tamás szerk., 1958. A magyar stilstika vázlatja. Szerzők: Fábrián Pál, Szathmári István, Terestyéni Ferenc. Tankönyvkiadó, Budapest.

Terestyéni Tamás szerk., 1997. Médiakritika. Tanulmányok a média kritikai megközelítésének témaköréből. Osiris – MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest.

Török Tamás, 1970. A rádió színpadán. MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.

H. Varga Gyula szerk., 2004. Kommunikáció és nyelvhasználat. In ActaAcadPeadAgriensis, Nova Series Tom. XXXII. Eger.

H. Varga Gyula szerk., 2009. A médianyelv bulvárosodása. In ActaAcadPeadAgriensis, Nova Series Tom. XXXVI. Eger.

Wacha Imre, 2015. A tiszta beszéd. I–II. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Zimányi Árpád szerk., 2006. II. egri kiejtési konferencia, 2005. október 22. In ActaAcadPeadAgriensis, Nova Series Tom. XXXIII. Eger.